

Е. Хайтоглу¹
А.Ж. Архыматаева²

Памуккале Университетіні, Түркия, Денизли
(E-mail: ehayt@pau.edu.tr, aarkhymatayeva15@posta.pau.edu.tr)

Қазақстанда кеңестік-сталиндік кезеңде жүргізілген саясатты тарихи тұрғыдан пайымдау

Аңдатпа. Қазақстан Республикасындағы елдің тарихи дамуының маңызды оқиғаларын қамтитын ғылыми аспектілердің бірі «Ұлы қуғын-сүргін жылдары» атанған ХХ ғасырдың 20-30 жылдарындағы Кеңес үкіметінің жүргізген сталиндік саясаты тарихы болып табылады. Мақалада, Сталин билік құрған жылдары Кеңестер билігінің Қазақстандағы бүкіл дәстүрлі құрылымды жою, қазақ халқының дәстүрлі шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық формаларын әлсірету мақсатындағы шаралары, елді өнеркәсіптендіру саясаты атанған индустрияландыру, жаппай ұжымдастыру науқаны және колхоз-совхоздардың құрылуы, ауқатты шаруалардың мал-мүлкін тәркілеу саясаты мен демографиялық шығын мәселелері түрлі зерттеулер мен тарихи деректер негізінде жазылған.

Кеңестік кезеңде экономиканың, саяси жүйенің, мәдениеттің түбегейлі әр түрлі идеологиясына негізделген қоғамның социалистік құрылымын құру, қазақ қоғамының менталитетіндегі, бұрын-соңды болмаған ауқымды және екіұшықтылық салдарымен жүзеге асырылды. Осы ерекше тәжірибені зерделеуге еуразиялық мультимәдени кеңістіктің әлеуметтік трансформациясының жалпы тенденцияларын, модернизация мен дәстүрді түсіну қажеттілігі туындайды. Ғылыми білімнің қазіргі жағдайы қазақ тарихын жаңа концептуалды түсінуді және таңдалған кезеңнің көптеген оқиғаларын нақтылауды қажет етеді. Қазақстан Кеңестер бірлігі құрамында жаңа саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени қайта құрудың ең қиын жолынан өтті.

Түйін сөздер: Кеңес үкіметі; сталиндік саясат; социализм; индустрияландыру; жаппай ұжымдастыру науқаны; совхоздардың құрылуы; ауқатты шаруалардың мал-мүлкін тәркілеу.

<https://doi.org/10.32523/2616-7255-2020-132-3-68-83>

Кіріспе. Қазан төңкерісінен кейін Кеңес өкіметінің негізгі аумақтары 1918 жылы большевиктер көшбасшысы Ленин Азат Ұлттар Одағы ретінде құрған Ресей Кеңестік Федералды Социалистік Республикасы құрамында Кеңестік республикалар мен Кеңестік автономиялардың құрылу процесі басталады. РКФСР құрылғаннан кейін, Сталин басқарған Халық істері жөніндегі комиссияның бақылауымен елдің Шығысында жаңа автономиялық республикалар құрыла басталды [1]. Ұлттық республикалардағы

лениндік кеңестік-большевиктік саясат орталықтың мүдделерін бірінші орынға қоюға, өмірдің барлық саласында ортақ бірлік міндеттерін қамтамасыз етуге, аймақтардың шикізаттық базасын сақтауға, ұлттық идеологияны жойып, кеңестік нормаларды енгізуге, кез келген қарсылықты болдырмауға бағытталды. Қазақ жерін социалистік құрылысқа көшіруде ең бірінші қазақтардың жайылым-көшпелі шаруашылық кешені мен дәстүрлі құрылымды жою шаралары жүзеге асырылды. Қазақтардың

дәстүрлі шаруашылық құрылымдық жүйесін жою ісі Патшалық кезеңнен басталған болатын. Кеңестер билікке келген соң, Орыс патшалығының жоспарланған саясатын ары қарай “кеңестік форматта” жүзеге асыра бастады.

Ленин қайтыс болғаннан кейін Сталин елде социализм құру идеясын қорғап, үдемелі индустрияландыру, ұжымдастыру және жоспарланған экономика құрылысына бет бұрды. Сталин социалистік қайта құрудың іргелі міндеттері индустрияландыруды тарихи қысқа мерзімде жүзеге асыру керек деп санады. 1926-1927 ж.ж. Кеңестік жоғарғы басшылық Республикада жерді үздіксіз басқару мәселесінің шешілуін ерекше бақылауға алып, жүйелі және мақсатты түрде төменгі органдарға коммуналдық жерлерді кедейлер мен орта шаруалардың пайдасына беруді ұйғарған жарлықтар мен нұсқаулық хаттарды түсіріп отырды. Елді индустриалды дамыту мүддесінде егістіктер мен шабындық жерлерді теңестіру мүмкіндігінше тезірек шешілуі керек еді. Осы саясатты жүзеге асыру үшін ауылдағы ауқатты адамдардың мал-мүліктерін тәркілеп, ал өздерін болса сүргінге жіберді.

Қазақстанда социалистік индустрияландыру үдерісінің басталуы. Сталин билігі жылдары Кеңес үкіметінің қазақтардың дәстүрлі құрылымды жою шаралары индустрияландыру жылдарында түрлі бағытта сипат алды, мәселен, қазақтың шұрайлы жерлеріне басқа халықтарды қоныстандыру, жергілікті халықты кеңестендіру, қазақтардың жекеменшік малдарын үкіметке еркін түрде тапсырту, ұжымдық және кеңестік шаруашылықтар құру, ауқатты шаруалардың малдарын зорлықпен тәркілеу, ауқатты адамдар мен қазақ зиялыларын жер аударту, оқыған қазақ зиялылары мен бас көтерер азаматтарды қырып-жою, «қызыл қырғын» мен «сталиндік зұлмат», салықтың әртүрлі түрін енгізу, индустрияландыру саясаты бойынша қазақ жерін Кеңес үкіметінің өндірістік-шикізаттық базасы ретінде дамыту және жаппай қазақ халқын орыстандыру саясаты негізінде мәдениет пен білімде орыс тілін насихаттау.

Социалистік индустрияландырудың жоғары қарқындарының мүмкіндігі экономиканың социалистік жүйесінің артықшылықтарымен, индустрияландырудың социалистік әдісінің сипаттамасымен анықталды. Сталин социалистік индустрияландырудың жоғары қарқынына деген тарихи қажеттілікті негіздей отырып ол: «*Біз дамыған елдерден 50-100 жыл арттамыз. Біз бұл қашықтықты он жылда жүріп өтуіміз керек. Біз оны жасаймыз немесе олар бізді күйретеді*» [2]. Өнеркәсіпке инвестициялар ағынының пропорционалды түрде ұлғаюы және тұтыну қорының қаражатын мәжбүрлі тарту капиталистік әлемді басып озуға мүмкіндік береді деп сенді. Бірақ Сталиндік индустрияландыру саясаты адамзат баласына ауыр қасіреттер әкелгенін де ұмытпауымыз керек.

1927 жылы желтоқсанда болған БО(б)КП-ның XV съез жұмысы Сталин мен Троцкийдің партиялық фракцияларының қатал саяси жанжалдарымен қатар жүрді. Бұл жағдайда, «таратылған шаруа қожалықтарының алдында» «ірі өндірістік рельске тұру» міндеті қойылды, онда билік әлеуметтендірілген ауылшаруашылық жұмыс күшінің өсіп-өнуін қолдады. Партиялық топтар арасындағы қиян-кескі күреске қарамастан, жергілікті атқарушылар үшін құрылтайдың бұл шешімі іс-қимылдың өзіндік бағдарламасына айналды. БО(б)КП ОК-нің Саяси Бюросының 1928 жылғы 9 қаңтардағы шешімімен ірі партия және мемлекеттік жұмысшылар, оның ішінде, Саяси Бюро мен Орталық Комитеттің көптеген мүшелері барлық астық аудандарына жіберілді. 1928 жылы 15 қаңтарда Сталин ауырған Г.Орджоникидзениң орнына Сібірге кетті. 21 күнге созылған бұл сапар барысында 6 ақпанда Сталин Новосибирск, Барнаул, Рубцовск, Омск, Красноярск, Тайгу және Сібірдің қалалары мен тұрғылықты жерлерінде болды. Сібірге сапар барысында Сталин ұжымдастыруды күштеу арқылы жүргізу керектігі туралы мәлімдеме жасауына түрткі болды [3].

Қазақстанда кеңестік ұжымдастыру саясатының жүргізілуі. Үздіксіз ұжымдастырудың маңызды алғышарттары: елді социалистік индустрияландыру,

ауылшаруашылық кооперацияны дамыту, ауыл шаруашылығындағы алғашқы колхоздар мен ірі совхоздардың тәжірибесі, шаруаларға ірі социалистік экономиканың артықшылықтарын көрсету, машина-трактор станцияларын құру және кулактарға қарсы шешуші күрес болып табылады. Кеңестік жүйеде Социализмді құрудың қажетті шарты - ауыл шаруашылығын ұжымдастыру деп саналды. 1928 жылдың көктемінде ауылшаруашылық халық комиссариаты және РСФСР-дің ұжымдық шаруашылық орталығы 1928-1932 жылдарға арналған шаруа қожалықтарын колхоздарға тартудың бастапқы жоспарын жасады. Бүкіл Одақ бойынша колхоздарға жоспарлы 1,1 миллион шаруа қожалықтары тартылуы керек еді.

Лениннің ЖЭС бойынша Қазақ жерінде өндірістік кооперацияның негізгі үш түрі Коммуна - өндірісті қоғамдастыру, Артель – жердің, малдың бір бөлігі біріктірілген ортақ серіктестіктер және ТОЗ – жер бірлесіп өңдеу мен шөп шабу жөніндегі серіктестік түрлері болған. 1 қазан 1927 жылғы мәліметке сай, Қазақ КСР – інде Кооперация шаруа қожалықтарының 23,1% - ін қамтыған. 60 көшпелі және жартылай көшпелі аудандарында жер өңдеуші 2 771 серіктестік, 1074 тұтыну қоғамы жұмыс істеп, оның 312 – і ауылда және 140 сауда посттары-факторий құрылған. Жалпы 1072 ұжымдық шаруашылық, соның ішінде 101 коммуна, 17 артель, 294 ТОЗ–жұмыс жасаған [4].

Ұжымдастыру науқаны бойынша ұжымдық шаруашылықтың құрылуы. Ұжымдастыру науқаны бойынша ауылшаруашылық артельдер негізінде колхоздарды құру қолған алынды, яғни малдарын ортақ біріктірген бірнеше серіктестіктер негізінде колхоздар құрылды. 1929 жылы сәуірде өткен XVII партия конференциясында Бірінші бесжылдық жоспар бойынша 4-4,5 миллион колхоздарды құру керектігін анықталды. Мәселен, Қазақстанда 1927 ж. ортасы - 1928 ж. маусымы аралығында колхоздардың саны 324-тен 1881-ге дейін өсті [5]. Колхозға кірушілердің санының жоғары болуының себебі, бастапқы партиялық мекемелер мен республиканың

ауылдық кеңестерінің жұмысшылары, барлық шаруалардың атынан жоғары билік органдарына жергілікті тұрғындардың колхоздарға қосылуға деген «құштарлығы» туралы хаттарды толассыз жіберуіне туындауы мүмкін. Бұл 1928 жылдың маусымында Бүкілодақтық колхозшылардың бірінші съезінде шаруа жұмысшыларға риясыз көмек көрсету жоспары жасалған болатын. Бұл жоспар-нұсқаулықтар партия басшылығының қалауымен колхоздарға көптеген «еріктілерді» тарту керек еді. Осы жоспарды іске асыру үшін жоғарыдағыдай хаттар жазылған.

Ұжымдастыру науқаны бойынша кеңестік шаруашылықтың құрылуы. Колхоздар құрылу үрдісі басталып кеткеннен соң, шаруашылықты мемлекеттік тараптан басқару үшін 1917 жылғы 27 қазанда (9 қарашада) Жер туралы Декрет жарияланғаннан кейін жеке жер учаскелері негізінде құрыла бастаған совхоздарды 1927 жылы 16 наурызда ОАК мен КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің «Кеңестік шаруашылықтар туралы» Жарлығына сәйкес, Ауыл шаруашылығындағы социалистік құрылыс шаруа қожалығын қайта құру жөніндегі шараларды жүзеге асыруға сай кеңестік шаруашылықтарды жандандыру мен ары қарай нақты құру талқылана бастады [6].

Совхоз – кеңестік шаруашылықтың қысқарған түрі, КСРО-дағы мемлекеттік ауылшаруашылық кәсіпорны. 1919 жылы 14 ақпанда Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитеті «Социалистік жерлерді басқару және социалистік ауылшаруашылығына көшу жөніндегі шаралар туралы ереженің» 30 бабы бойынша дамыған ұтымды шаруашылықтар негізінде күрделі техникалық құрал-жабдықтары бар, асыл тұқымды мал шаруашылығы мен ауыл шаруашылығын құру [7] міндеттемелеріне сай, Бірінші бесжылдықтың жоспары бойынша 1928 жылы «астық дайындаудағы қиындықтарға орай, Сталин «астық проблемасынан» шығудың бір әдісі ретінде совхоздарды қайтадан құру мәселесін көтерді. Осылайша, ұжымдастыру жылдары 1928 жылдың 11 шілдесінде БОКП(б) ОК-нің пленумы «Жаңа (астық)

совхоздарын ұйымдастыру туралы» қарарына сәйкес “Астық кеңестік шаруашылықтары” (Зерносовхоз) құрылады [8].

Бұл қаулының нәтижесі ОАК мен КСРО Халық Комиссарлар Кеңесінің 1928 жылғы 1 тамыздағы «Ірі астық фермаларын ұйымдастыру туралы» қаулысына сай Гигант кеңес шаруашылықтары құрылған [9]. Сол Жарлықтың 4-тармағына сәйкес, Құрылған жаңа кеңестік шаруашылықтар одақтық маңызы бар «Зернотрест» тресіне қосылады және Еңбек және Қорғаныс Кеңесіне тікелей бағынатын болады. 1928 жылдың аяғында сол уақытта жоғары механикаландырылған 11 астық кеңшарлары құрылған, олардың 5-і Төменгі Еділде, 2-уі Қазақстанда және Орта Еділде, бір-бірден Солтүстік Кавказда және Жайықта құрылған.

1930-жылдардың басындағы барлық аграрлық қайта құру шаруаларды ұжымдастыруға ең маңызды дайындық қадамдары болды. Тек Қазақстанда бұл кезде 293 колхоз, 5 совхоз құрылды. Егістік және мал басының өсуі жеделдетілді, республикалармен облыстардың көпшілігінде ауылшаруашылық өндірісінің негізгі элементтерін қалпына келтіру аяқталды. 1932 жылдың ақпанында Қазақстандағы колхозшылардың 87%-ы және жеке иелігі бар шаруалардың 51,8%-ы өз малдарынан толықтай айырылды [10].

1927-1929 жылдардағы үлкен дайындық жұмыстарының арқасында ұлттық республикалар мен облыстарда, сондай-ақ, тұтастай алғанда республикада ұжымшар қозғалысының өсуі байқалды. 1927 жылдың маусымынан 1929 жылдың маусымына дейін Одақтағы колхоздардың саны 3,8 есеге, оларға біріктірілген шаруа қожалықтарының саны - 5,2 есеге, ал Қазақстан - 12,6 және 24,2 есеге өскен. Бұрын артта қалған республикаларда ұжымшар қозғалысының өсу қарқыны Одақтың орташа деңгейінен бірнеше есе жоғарлаған. БК(б)П ОК-нің 1931 жылғы желтоқсанда өткен Пленумының шешімдері асыра орындалды. Қазақстанда 1 қыркүйекке дейін-ақ 122 ауданның 96-сы 50%-дық партиялық межеден асып түсті, ал 72-сі «толық ұжымдастырылған аудан» қатарына жатқызылды [11].

БОКП (б) Орталық Комитетінің 1933 жылғы 20 желтоқсандағы Астық Кеңестік шаруашылықтарын ірілендіру туралы № 7 118/93 қосымшасының жиынтық кестесіне сай, 1934 жылдың көктемінде Қазақстанда 70 астық кеңшарларын ірілендіріп, 10 кеңшар құру жоспарланды. Астық кеңшарларының аумағы орасан зор болды, кеңшарлардың аумағы 200-250 мың гектарға дейін ұлғайтылды. 1929-1932 жылдары астық кеңшарларын ұйымдастыруға байланысты келеңсіздіктер, атап айтсақ, ауылшаруашылық дақылдарының орасан көп мөлшерінің себілуі және техниканың жетіспеушілігі сияқты т.б. әрекеттер астық жинау мен егуде үлкен шығындарға әкелді. Нәтижесінде, бұл топырақтың деградациясына, егістіктердің арамшөптілігіне және өнімділіктің төмендеуіне әкелді. Бұл мәселелерді 1931-1933 ж.ж. өлкеде жаппай ашаршылықтың негізгі себептерінің бірі ретінде қарауға болады.

Бұдан көретініміз Кеңестік режимде Кеңестік шаруашылықтарды құру әу бастан Кеңестер билікке келгеннен бастап, жоғары деңгейдегі шаруашылықтар құрумен басталғанын көреміз. Дегенмен де, Кеңестер билігі орнағаннан кейін жекеменшік шаруашылықтарды мемлекет тарапына өткізу үшін бірнеше жылдар бойы ұжымдық шаруашылықтар құру негізінде жұмыстар атқарылды. Ол кезде егіс алқаптары да ондағы ауыл шаруашылық өнімдері отырықшылық шаруашылығымен айналысатын жеке адамдар қолында болса, мал шаруашылығы да көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығымен айналысатын адамдар қолында болды. Қазақ жерін ғасырлар бойы мекен еткен қазақ жұрты бұл шаруашылықтарды жүргізудің нағыз шебері болған. Осындай тарихи қалыптасқан шаруашылықтарды кеңестендіру ісінде кеңестік жүйе бірте-бірте әртүрлі саясаттар жүргізу арқылы іске асырды. Жергілікті халықты тәркілеу негізінде- мүліктерін тартып алып, колхозға беру, ауқатты адамдарды жер аударту немесе соттау арқылы қарапайым шаруалар алдында беделдерін түсіру жүзеге асты. Осыдан кейін қарапайым шаруалар қолдарындағы аздаған малдарын өз

еріктерімен еркіз колхозға өткізген. Кейіннен колхоз ережесіне сай өткізген малдарын қайта алу құқығына байланысты көбі колхоздан кері шыққан. Бұл жағдайда Кеңестер орта шаруа және кедейлерге қарсы да тәркілеуді жүргізе бастаған. Осындай келеңсіздіктерге сәйкес, қазақ жерінде кеңестік тәртіпке қарсы шыққандары әртүрлі санатпен жазалау шаралары жүзеге асты. Кейіннен кеңшарларды жандандыру барысында ұжымдық шаруашылықтар ірілендіріліп кеңшарларға біріге бастады. Осылайша қазақ жерінде шикізаттық мақсатта белгілі бір шаруашылықтың, мәселен, биязы қой шаруашылығымен айналысатын кеңшарлар, жылқы шаруашылығы кеңшарлары, астық өндіру кеңшарлары т.б. дамыған түріндегі кеңшарлар пайда бола бастады.

Марксистік-лениндікұсыныс«пролетарлық мәжбүрлеудің барлық формалары, еңбекке шақыруға дейін коммунистік адамзаттың даму жолы» деген саясаттың негізін ұсынды. Осылайша, жергілікті халықтың ұлттық өмір сүру деңгейін өзгертіп, ұлттық саясат тудырушыларға зорлық-зомбылық көрсетті. Осы кезеңде Кеңестер Бірлігінде «атудан бастап еңбекке шақыруға дейінгі барлық формалардағы пролетарлық мәжбүрлеу - коммунистік адамгершілікті дамыту әдісі» деген Марксистік-лениндік тұжырым негізінде, шын мәнінде жүргізілген саясаттың теориялық негізі болып табылады. Кеңестік жүйедегі жүргізіліп жатқан қайта құрулар мен озбырлықтарға кеңестік шаруалар мемлекеттік тәртіп нормасы ретінде қараған. Сол себепті тоталитарлық билік Кеңестік саясатты түптеп орнату үшін, саяси-экономикалық салада мемлекеттік саясатты жүргізуде зорлық-зомбылық әдістеріне жүгінген. Революциялық радикализм және марксистік-лениндік идеология ауылшаруашылықты ұжымдастырудың кеңестік саяси-құқықтық негізіне енген идеялар мен құндылықтардың ерекше жүйесін құрды. Ұжымдастыру саясатының бұл негіздері большевиктердің Бүкілодақтық коммунистік партиясы съездерінің шешімдері мен қаулыларында, көптеген бағдарламалық хаттарда, партиялық-кеңестік аппараттың

қаулыларында, есептерде және ОГПУ-дың құпия есептерінде көрініс тапты. Жоғарыда аталған дереккөздер Кеңестік саясаттың негізін ғана емес, сонымен бірге, ашаршылық кезінде жаппай қырылуға алып келген шаруаларға қарсы қуғын-сүргіннің күрделі формалары туралы түсінік береді.

1928 жылы 15 тамызда БК(б)КП Өлкелік Комитеті ұжымдастыру науқанын тікелей басқаратын комиссия құрды. Комиссияның төрағасы Е. Ерназаров болды, оның құрамына У. Исаев, ҚазКСР Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы Н. Нұрмақов, «Еңбекші Қазақ» газетінің редакторы Г. Тоғжанов, Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының Халық ағарту комиссары О. Джандосов кірді. БК(б)КП партиялық органдары және жеке Ф.И. Голощекин тарапынан Бүкіл комиссияның жұмысын бақылау жасалынып отырды. Республиканың аудандарында ең қатаң нұсқаулармен және ең жоғары құқықтармен Тәркілеу офицерлері тағайындалды, көмек комиссияларында 4700 адам жұмыс істеді [12].

1929 жылы 22 сәуірде пленум жұмысын қорытындылай келе, И.В. Сталин ауыл шаруашылығына қатысты үкім шығарады: «Біз ауыл шаруашылығын қайта құруға кірісіп жатырмыз, ол үшін колхоздар құрылысын кеңейтуіміз керек..., рұқсат етілген...төтенше құралдарды қолдануды мойындау..., ... кулактардың қарсылығын жою. ... Ауыл шаруашылығын қайта құрудың кілті - бұл біздің индустрияның жылдам даму қарқыны» [13]. Көшбасшы мен оның жақтастарының шаруаға қарсы көзқарасы жағымсыз салдарларға ие болды. Оның негізгі себебі ұжымдастыру саясатының көмегімен ауылдарды аяусыз ұжымдық шаруашылықтарға біріктіру жалғастырылды.

Ауқатты шаруалардың мал-мүлкін тәркілеу саясаты. 1928 жылы 27 тамызда Қазақ Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлар Кеңесінің «Бай шаруашылықтарын тәркілеу туралы» қаулысы мен 1930 жылы 2 ақпандағы Кулактарды тап ретінде жою шаралары туралы ОГПУ Біріккен

Мемлекеттік Саяси Басқарманың бұйрығы шығады [14].

Бай шаруашылықтар - кулактарды тап ретінде жоюды ОГПУ органдарының қызметі екі негізгі бағыт бойынша жүзеге асыру бекітілген:

1. Бүлікшіл кулак белсенділерін дереу жою. Әсіресе, ел ішінде арандатушылық әрекеттер, наразылық толқулар ұйымдастырып жасап отырған топтар. Яғни Кеңестер саясатына наразылық танытып, сталиндік озбыр саясатқа қарсылық тудырған адамдар бірінші санатқа жатқызылып, олардың дереу көзін құрту көзделген.

2. Ауқатты шаруаларды (кулактарды), жергілікті беделді адамдарды, дін иелерін екінші санат ретінде, Ұжымдастыру аудандарынан аластап, дереу басқа аймақтарға қоныстандыру және мүлкін тәркілеу.

Жоғарыдағы бұйрық бойынша Қазақстанда жоғарыда аталған санаттар бойынша кулактарды тәркілеу 1 санат бойынша 5000-6000, 2 санат бойынша 10000-15000 жанұя қоныстандыру жоспарланған. Бұндай жоспарлар Кеңес елдері бойынша қоғамның барлық саласында жаппай орындалды, сондықтан жергілікті билік органдары Орталықтың жоспарын орындау үшін, тіпті, көрсеткіштерді асырып орындау үшін белсене кірскенін байқаймыз.

Осы Жарлық негізінде 1930 жылы 18 ақпанда КазК (б) ПМК-нің облыстық комитеті Комиссияның шешімі бойынша сыныпталған кулактар белгілі мерзім ішінде қудалану да жоспарланған. Мәселен, бірінші санат бойынша концлагерлерге 10 наурызға дейін, екінші санат бойынша 1 сәуірге дейін және үшінші санаттағылар егін науқанына дейін тәркілеу. ОГПУ-дің 1930 жылғы 24 тамызда шыққан «Екінші санаттағы кулактар» туралы мәлімдемесіне сәйкес, Қазақстанда 1341 отбасын тәркілеу, үшінші санаттағы ауылдарда тұратын 5 мыңға жуық отбасын тәркілеу жоспарланған [15].

1929 жылдың ноябрь пленумы елде азық-түлікті сатып алу кезінде Сталиндік басшылыққа зорлық-зомбылық әдістерін қолдану курсы түпкілікті бекітті. Ұжымдастыруға байланысты Кеңес саясатын

іске асыру үшін астық дайындау, жүн, ет өткізу, салық салу сияқты т.б. жоспарланған жұмыстарға жергілікті халықтың салғырттығы мен орындамау әрекеттерін жою үшін жоғарыдағы пленум қарарларына сай, қолданылған «рұқсат етілген» жазалау шаралары туралы есеп хаттарды басшылыққа құпия ескертулермен жолдап отырылған. Осындай есеп жолдауларында қарапайым адамдарға қарсы көрсеткен жазалау шараларының адамшылыққа жатпайтын жақтарын көреміз. Мәселен, 1930 жыл 6 тамыздағы «1929-1930 жж. Көктемгі науқан кезінде орын алған келеңсіздіктерді түзету туралы КОКП Орталық Комитеті мен Өлкелік Комитетінің директиваларын орындау нәтижелері туралы» комиссия баяндамасында «...1929-1930 жылдардағы астық науқаны өте шиеленісті таптық күресте өтті. Бай-кулак террорының құрбандарының саны 1928-1929 жылдармен салыстырғанда 3 есе өсті... Өлкенің барлық аудандарында әкімшілік және сот репрессиялары орта шаруаға, тіпті, кедейлерге де зиян тигізді. Астықтың артық мөлшерін тапсырмағаны үшін жалпы санында орта шаруалар мен кедейлердің 51%-ы сотталды [15].

Үкімет саясатына тек ғана ауқатты бай-кулактардың мүлкіне тартып алу ғана емес, қарапайым адамдардың тартылғанын байқаймыз.

1929-1930 ж.ж. науқан аяқталған кезде астық дайындай қарқыны әлсіреген кезде жергілікті қызметкерлер дайындауды жаңдандыру жолдарын іздеп, адамдарды қорлау арқылы жоспар орындаған. Мұны келесі фактілермен көрсетуге болады:

1. Ақмола округі Азат ауданында егін жинау жоспарында нашар міндеттер орындаған кедейлерді ұрып-соғып, суық суға батырған.

2. Алматы округі Калинин ауданы, Шамалған ауылында 22 үйдің терезелері бітеліп, тек түнде отын мен су шығуға рұқсат етіліп «қара бойкот» жарияланған.

5. Павлодар округі Коряков ауданында Ауылдық кеңестің төрағасы Усков және РИК астық сатып алу жөніндегі комиссары Катанов жеке азамат Богдашиннің қатысуымен

ферманың жұмысшысы Нығыманды мазақ еткен. Нығыман бір кездері Бородихин атты бай-кулактың қарамағында жұмыс жасаған. Усков пен Катанов, кулак Бородихиннің шұңқырға көміп тастаған наны бар деп деп болжап, Нығыманнан бұл туралы жауап ала бастады. Шаруа бұл туралы ештеңе білмейтінін мәлімдеді. Содан кейін олар шаруа нығмаңды ауыл кеңесіне алып келді де, оны қайтадан азаптай бастады. Оның киімін шешіп, өкшесін темірмен ұрып, басын аяғына байлап, жалаңаш суық шөпке лақтырып жіберген. Одан әрі оны қылқындырып, нанның қайда жасырылғаны туралы туралы дәлелдер іздеген. Нәтижеге қол жеткізе алмаған олар шаруаны одан әрі Усков ауылдық кеңесі төрағасының пәтеріне апарып ұрып-соғып, өкшесіне шеге қағамыз деп қорқытып, Ертіс өзенінде мұздатылған шұңқыр тесіліп, үш рет жұмысшының басын оған батырып жіберген. Бұл тек нанның қайда жасырылғанын білу үшін жасалынған сорақы әрекеттер еді [16].

Тәркілеу кезінде 400 мың адам қатысқан жиналыстар мен 21 мың адам қатысқан 111 конференция өткізілген. 1928ж. атқарушы комитеттер бекіткен шаруашылықтарының тізімдері бойынша, Қазақстанда 695 шаруашылық тәркіленіп, оның 608 шаруа қожалығынан 125.700 ірі бас тәркіленген [17].

Қазақ жерінде ірі мал иелерін қуғындап, қоныс аударту саясатының жүргізілуі. Қазақ АКСР ХКК-і аз қамтамасыз етілген тұрғындардың кедей таптарын экономикалық тәуелділік мен қанаудан босату, сондай-ақ, еңбекші жұмысшылардың тез экономикалық өсуі мен мәдени дамуына қажетті жағдайлар жасау үшін Адай ауданы мен бұрынғы Жетісу, Сырдария облыстары мен Қара-Қалпақ автономиялы облыстарының мақта өсіретін аудандарын қоспағанда, жартылай феодалдық, патриархалдық және рулық қатынастарды сақтап отырған және ауылды кеңестендіруге қоғамдық кедергілер туғызып отырған жергілікті тұрғындардың ішіндегі ірі мал иелерін қуғындап, қоныс аударту қарарын жариялайды [18]. Осы мақсатта 1928 жылы 30 тамызда КАССР Халық Комиссарлар Кеңесі «ҚОАК мен ҚКХК-ның 1928 жылғы 27 тамыздағы шешіміне сәйкес Сүргінге

жіберілетін адамдардың тұрғын аудандарын анықтау туралы» қаулы қабылдады, онда Қазақстанда шаруалардың қуғын-сүргін округтері көрсетілді. Егер Жетісу мен Сырдария аудандарының шаруалары Жайық округіне көшірілсе, онда Жайық ауданынан шаруалар Жетісуға жіберілді. Тиісінше Гурьев округінен Петропавлға, Петропавловск округтерінен Ақтөбеге, Ақтөбе округінен Қарқаралыға, Қарқаралы округінен Қостанайға, Қостанай округінен Семейге Семей округінен - Сырдарияға, Павлодар және Қызылорда округінен Адай округіне, Ақмола округінен Гурьевке дейін [19]. Яғни, Қазақстанның Батысынан Оңтүстікке, Оңтүстіктен Солтүстік пен Шығысқа, Шығыстан Батыс пен Солтүстікке қуғын-сүргінге жіберілді. Себебі кең байтақ қазақ жеріндегі аймақтардағы өмір сүру салты да, климаты да өзгеше және ол аймақтарға жетудің өзі апталық немесе бірнеше айлық жол еді. Сондықтан Кеңес Үкіметі Қазақстанның өз ішінде де қуғындау шарасын жүргізген болатын.

Сондай-ақ, кулактарды қоныстандыру мәселесі туралы қазақ Өлкелік Комитеті Орталыққа мәлімдемелер жасап, кеңес-бұйрықтар алып отырғаны белгілі. Бекітілген санаттар бойынша кулактарды қоныстандыру ісі де алдын ала жоспар бойынша жүзеге асып отырған.

Өлке тұрғындары қыруар салықтар мен Өкіметтің ұжымдастыру саясатына қарсылық танытып, өз бетімен де көшіп кетулер де орын алған. Қазақ АКСР-дағы ОГПУ уәкілетті өкілінің 1930 жылғы 24 қарашадағы 1930 жылғы 22 желтоқсан аралығындағы ақпарат бөлімінің № 2 арнайы баяндамасы бойынша Қазақ халқының КазАКСР шегінен тыс көші-қоны және ең жиі кездесетіні бұрынғы шекаралас аймақтардан Қытайға қоныс аударудың белең алғаны туралы мәлімделген. Әсіресе, Алматы және Семей округтерінің шекаралас аудандардан қоныс аудару себептері арнайы есепте толығырақ сипатталған [20].

Бұрынғы Сырдария округі, қазіргі Қараспан ауданында ауқатты байлардың басшылығымен 80 шаруашылық Өзбекстанға қоныс аударған. Осы аймақта қазан айында 400 бай-кулак шаруалары белгісіз бағытқа

қашып кеткен. Бұрынғы Қарқаралы округі Тоқырау ауданында 20 түтіндік көшіп кеткен, 100 түтіндік көшуге дайындалуда. Дәл осындай фактілер Шет, Ку және т.б. жақын маңдағы аудандарда кездеседі. Ақтөбе жерінен 500 шаруашылық көшіп кеткен. Бұл көштер республикадан тыс аймақтарға кеткен.

Қазақ жерін шикізаттық мақсатта шаруашылық типіне қарай бөлу саясаты. Қазақстан жерін шикізаттық мақсатта шаруашылық типіне қарай 1928 жылы 30 тамызда ҚазКСР Халық Комиссарлар Кеңесі «Қазақстанның көшпелі, жартылай көшпелі және отырықшы аймақтарын құру туралы» қаулы қабылдап, республиканың бүкіл территориясын «шаруашылық типіне қарай аудандарға» бөледі [21]. Осылайша бөлудің мәдени-тұрмыстық және экономикалық ерекшеліктеріне сәйкес «ғылыми» және «табиғи-тарихи» негізде бөлініс жасалынды деп мәлімдеді. Біздің ойымызша, бұл тәсілге сай Қазақстанды «шаруашылық» тұрғысына сай бөлу болашақ ұжымдастырудың «маңызды» бағыттарын анықтауға ғана мүмкіндік бермейді, сондай-ақ, Қазақстанның аймақтық ерекшеліктеріне сәйкес Кеңестік шаруашылықтардағы мал түрі мен ауыл шаруашылық дақылдарды өсіруінің шикізаттық базасын қалыптастыру үшін және тарихи жер атауларының аттарын орысша «негізсіз» атаулармен халық санасына сіңіру үшін де жүргізілген. Тарихи елді мекендер мен жаңадан құрылған ұжымдық шаруашылықтар атауын орыс халықтарына қатысты атауларымен атауда билік органдары жергілікті халықтың пікірін ескеруге алмастан орталықтан шешіп отырды. Мәселен, Әулие-Ата ауданын Мирзоянов ауданы, Әулие-Ата қаласы мен теміржол станциясы Мирзоян деп өзгерту туралы [22]. Сондай-ақ, басшы адамдардың аты берілген колхоздар Сталин, Молотов, Кагонович, Калинин т.б. Бүгінде 30 жылдық тәуелсіз ел болып отырған Қазақстан Республикасы Кеңестік режимде қойылған елді мекендердің атауын әлі де тиісінше өзгертуге дәрменсіздік танытып отыр.

Қазақ жерінің кен байлықтарын зерттеу мақсатында жіберілген экспедиция жұмыстарының есептері де, ұжымдастыру

саясатын жүзеге асыру барысында тиімді қолданылып отырған. 1931 жылы 26 наурыз айында БОКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы Ф.И. Голощекиннің И.В. Сталинге жіберген «Қазақстанда кулак шаруашылықтарын қоныстандыру жөніндегі комиссия» директивасын бекіту туралы өтініш шифрлы-жеделхатында Қазақ жұмысшыларын өндіріске тарту үшін Өлкенің өндірістік аймақтарын ескере отырып, қоныстандыру нұсқауын мақұлдауды сұрайды [23]. Орталық Комитет белгілеген өлкенің оңтүстік-батысына, атап айтқанда, Шет, Жаңаарқа, Сарысу және Қарсақпай аудандарына мүмкіндігіне қарай кулак шаруаларының бір бөлігін қоныс аудару керектігі мәлімделген. Себебі Өлкелік Комитет Ауыл шаруашылығы халық комиссариаты экспедициясы анықтаған келесі жер қорларын игерген дұрыс деп санайды: бұрынғы Ақмола ауданының жер қорларының оңтүстік бөлігі - Қарағаш-Сарысу, Құлан-Өтпес, Соқыр, Сарысу. Бұрынғы Қарқаралы ауданында: Нұра-Талды, Жәмші, Мойынты, Қарасор, Қу, Бақанас, Балқаш және Қарағаш-Сарысу-Қарсақпай жер қорларын игеру. Бұл аталған қорлар көмір-мыс өнеркәсібін және теміржол құрылысын дамыту аймағында орналасқан. Тоқырау аймағына кулактарды орналастыру тиімсіз деп санайды, себебі ол жерге Қазан тұрғындарын отырықшыландыру мақсатында екі жыл бұрын қоныстандырылғандығын да баса айтады. Сонымен қатар, кулак шаруаларын Қарағандыдан Қарсақпай бағытына қоныс аударуға бағыттау керек, себебі мұндағы бірнеше өзен көздері арқылы бұл аудандардағы мыс өнеркәсібін және Қарағанды-Қарсақпай темір жолын салу арқылы біріктіру үшін және Балқаш көлінің батыс бағытындағы жерлерді біріктіру ондағы балық шаруашылығын және басқа да қосалқы шаруашылықты ұйымдастыру мүмкіндіктерінің үлкен маңыздылығына тоқталады. Бұдан көретініміз кулак шаруаларын қоныстандыру барысында жаңа жерлерде жаңа өндірісті дамыту және болашақ өнімді Ресейдің ішкі облыстарына тасымалдау үшін теміржол салу мәселесі де алдын ала жоспарлы түрде жүзеге асырылған.

Бұл Қазақстанның барлық аудандарында осы сипатта іске асқан.

Өнеркәсіптің дамуы Кеңес үкіметінің экономикалық саясатына сай жүзеге асып, индустрияландыру процесінің нәтижесінде өнеркәсіпте алға жылжулар болды. Соған қарамастан Қазақстан шикізат көзі болып қала берді. Өйткені жетекші өндіріс салалары қарыштап дамымады. Мұрағат қорындағы 1940 жылы ҚазақКСР-дағы өнеркәсіптері туралы мәліметке сай 1940 жылдарға дейін индустрияландыру жылдарында Қазақ жерінің 8 облысында жиыны 495 шикізаттық бағыттағы өнеркәсіп орындары жұмыс істеген [24].

Қазақстанда кеңестік-сталиндік кезеңде жүргізілген саясаттың салдары. Қазақстандағы ұжымдастыру жылдарындағы шамадан тыс әкімшілік озбырлық пен Сталиннің социалистік қайта құру науқаны халықтың жаппай қырылуы - 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылық қасіретіне әкелді. Сталиндік саясат негізінде туындаған жаппай ашаршылық туралы бүгінде Батыс зерттеушілері қызығушылық танытып, Кеңес елінде қалыптасқан тоталитарлық режим нәтижесінде орын алған ашаршылықты трагедия ретінде бағалайды [25-37]. Ал, Қ. Алдажұманов, Ж. Абылхожин бұл саясатты этноцид ретінде қарап, тарихи деректермен талдайды. Яғни, «геноцид» – бір халыққа қарсы жасалған қырғын болса, «этноцид» – этносқа, ұлтқа жасалған қырғын. Авторлар «Қазақстанда 1930 жылдары болған ашаршылық – қазақ ұлтына қарсы жасалған қылмыс» деп бағалайды [38].

Қазақ тарихында жаппай ашаршылыққа қатысты жан түршігерлік деректер көптеп кездеседі. Ашаршылық қазақ халқына ауыр қасірет әкелді. Бұл қасірет жайында Орталыққа хабарлар жіберіліп отырған. Мысалы, 1932 жылы РСФСР Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы болып жұмыс істеген Тұрар Рысқұлов Сталинге бұл туралы жеке өзі хабарлады: «Жергілікті ОГПУ мәліметтері бойынша... Балқаш аймағында барлық 60 мың адамның, 12 мыңы қоныс аударды, 30 мың адам қайтыс болды, ... Қарқаралыда 1932 жылы мамырда 50, 400 адамнан, қарашаға

дейін 15,900 адам ғана қалды... Қарағандыда өткен қыста 1500-ге жуық қазақ қайтыс болды, ... аштық пен індеттен өлген қазақтар өндіріс орындарының жандарында жиналып қалды, Қарағанды, Балқаш, Қарсақпай және т.б. кен орындарының қалыпты жұмыс режимін бұзады.» [39].

1932 жылғы 60 тамызда (тамыз) КАССР Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы У. Исаевтың Сталинге жазған хатында: «Көптеген қазақ аймақтарында 1929 жылмен салыстырғанда халықтың жартысы қалды. Қазір облыстағы шаруа қожалықтарының саны 1931 жылмен салыстырғанда 23-25% -ға аз». Казкрайком ВКП (б) ПП ОГПУ ақпараттық жазбасында «Атбасар ауданында аштықтың салдарынан жаппай ісіну мен өлім жағдайлары байқалады. 1932ж. 1 сәуірден бастап 25 шілдеге дейін 111 өлім оқиғасы тіркелген, оның ішінде, шілдеде - 43. Осы уақытта адам егін жеудің 5 жағдайы тіркелген...» [39].

Бүгінде зерттеушілер арасында сталиндік саясаттың теріс салдарынан жаппай аштықтан қайтыс болған адамдар туралы әртүрлі пікірлер бар. Шындығында, 1926 және 1930 жылдары Кеңес Одағы жүргізген халық санағының нәтижелері нақты нәтижелерге негізделмеген. Ресей мұрағатының қорларында, статистикалық мәліметтерде, қазақ халқы туралы көптеген бұрмалаушылықтар бар. Сонымен қатар, жергілікті қазақтардың көшпелі өмір салтына байланысты тұрғылықты жері туралы құжаттардың болмауына байланысты санақ деректері енгізілмеуі мүмкін.

М. Тәтімовтің есептеуінше «1931–1933 жж. ашаршылық Қазақстанда өмір сүрген 2,5 млн адамның, соның ішінде, 2,3 млн қазақтардың қайтыс болғаны туралы жазса, [40] жаппай ашаршылық құрбандарын Бүркіт Аяған: “Республикада 1939 жылғы санақ бойынша осы жылдары 1 млн. 300 мыңдай адамнан айырылған, яғни қазақтар құрамының 36 пайызын жоғалтқан” десе [41], Қазақстан Халық шаруашылығы есебі басқармасының мәліметтерін зерттеген тарихшы Клара Саркенованың келтірген деректері бойынша 1928-1936 жылдарда жалпы адам саны 3 219

177-ға кемігенін жазады. [42] 2013 жылы М.В. Птухи атындағы Украина Ұлттық ғылым академиясының Демография және әлеуметтік зерттеулер институты «XX ғасырдың бірінші жартысындағы Украинадағы аштық: себептері мен нәтижелері (1921-1923, 1932-1933, 1946-1947)» халықаралық ғылыми конференциясында 1932-1933 жылдардағы ашаршылықтың салдарынан демографиялық шығындар Қазақстанда - 1 млн 258,2 мың адамды құрап, ашаршылықтан салыстырмалы шығындары бойынша Қазақстанда ең жоғары көрсеткіш - 22,42% құрағанын жариялады [43], АҚШ-тың «Уолл-стрит Журналында» «Кеңестік ұмытылған ашаршылық» мақаласында Сара Камерон аштық құрбандарын 1,8 млн болғандығын жазады [44].

Қорытынды. Ұжымдастыру мен ашаршылық жылдарында ОГПУ органдарының аштық пен өлім туралы объективті ақпаратына сәйкес, аштық жылдарындағы сұрапыл қырғын екі миллион бес жүз мың отыз бір мыңнан астам адамды құраған. Сонымен қатар, құжаттарда бұл мәліметтер толық емес» деп атап көрсетілген. Қайдар Алдажұманов Қазақстанда тұрған 6

миллионнан сәл асатын халықтың 2 миллион 200 мыңы, яғни 40 пайызға жуығы қырылып, 1 миллионнан астамы (17%-ы) шет елдерге Қытай, Ауғанстан, Иран, Камчаткаға дейін босып босып кеткендігін мәлімдейді [45]. Жоғарыда келтірілген бағалаулар Қазақстан КСРО-ның отызыншы жылдардағы ашаршылықтан қатты зардап шеккен аймақ болды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. 1927-1938 жылдардағы қазақ халқының басына түскен нәубет - адамзат тарихындағы үлкен трагедияның бірі ретінде, аштықтан өлген 2 миллион 200 мың, 1920-1953 жылдар арасында репрессияланған 125 000, Оның 25 000-ы атылып кеткен. 1 миллионнан астамы Отанын тастап көшіп кеткенін растап отыр [46]. Сонымен, осы жылдарда Қазақстанда жүзеге асырылған әлеуметтік—экономикалық процестер қазақ халқының дәстүрлі даму жолын талқандап қана қоймай, ғасырлар бойы қалыптасқан қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері мен бірегей өмір сүруін аяқ асты етумен қоса қазақ халқына демографиялық апат әкелді. 1930 жылдардағы жаппай ашаршылық, соңына ала 1937-1938 жылдары ұлт зиялыларына үлкен террор, қуғын сүргін, ату, асу қоса жүргізілді.

Әдебиеттер тізімі

1. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Сочинения в пятидесяти пяти томах / В.И Ленин. – Москва: Издательство Политической Литературы, 1958. - 116 с.
2. Сталин И.В. О задачах хозяйственников. Речь на Первой Всесоюзной конференции работников социалистической промышленности / И.В. Сталин. – Москва: Правда, 1931, 5 февраля. № 35.С.4.
3. Измозик В. С., Старков Б. А. Подлинная история РСДРП-РКПб-ВКПб: без умолчаний и фальсификаций / В.С. Измозик, Б.А. Старков. – СПб: Питер, 2009.- 427 с.
4. С. Нурпеисова, И. Кабулова, Г. Асриева Шестой Пленум Казахского Краевого Комитета ВКП(б).10-16 июля 1933г. : Стенографический отчет - Алма-Ата: ВЦКНА.,1936. -155 с.
5. Б.Ф. Аяған, Ж.Ү. Қыдыралина, Ә.М. Ауанасова 1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты / Аяған Б.Ф., Қыдыралина Ж.Ү., Ауанасова Ә.М. –А: Литера М, -2012. 161 б.
6. О Директивах По Составлению Пятилетнего Плана Народного Хозяйства // Резолюция ХУ Съезда ВКП(Б). КПСС В Резолюциях. - Москва, -1970. -Т.4. – С. 31-51.
7. Положение о социалистическом землеустройстве и о мерах перехода к социалистическому земледелию, Принято Всероссийским Центральным Исполнительным Комитетом 14 Февраля 1919 Года. – Москва: СУ РСФСР. -1919. -№ 4. – С. 43.
8. Об организации новых (зерновых) совхозов. Резолюция июньского (1928 г.) // Резолюция ХУ Съезда ВКП (Б). КПСС В Резолюциях. –Москва, 1970.-Т.4. – С. 110-111.
9. О подготовке работников по строительству крупных (зерновых) совхозов. Постановление ЦК ВКП(б) от 15 сентября 1928г. –Москва: Известия ЦК ВКП(б), 1928. №28. - С.10.

10. ҚР ҰҒА Тарих және этнология институтының қолжазба қоры, инв. №1040. 15-п. -5 б.
11. Турсунбаева А. Б. Коллективизация сельского хозяйства Казахстана (1926 - июнь 1941 гг.): документы и материалы / А. Б. Турсунбаева. - Алма-Ата: Казахстан, -1967. -Ч. 1. – 466 с.
12. Омарбеков Т. Қазақ шаруаларын жеке меншік қожалықтарынан айыру және ұжымдастыру: тарихи мен тағылымы. // Тарих ғыл. докторы. дисс. авторефераты. - Алматы,1994.-35 б.
13. Сталин И. В. Сочинения / И. В. Сталин. - Москва: Государственное издательство политической литературы, 1949. - 172 с.
14. ГАРФ. Ф. 9414. Оп. 1. Д. 1944. Л. 17-25. Копия // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы Том 2. ноябрь 1929 — декабрь 1930. –М: РОССПЭН, 2000. С. 163-167.
15. Сталин И. В. Политический отчет Центрального Комитета XIV съезду ВКП(б). 18 дек. 1925 г. / Сталин И. В. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952. Т. 7. – С. 261-268.
16. Голод в СССР. 1929-1934: В 3-х томах. Т. 1: 1929 - июль 1932. Отв. составитель В.В. Кондрашин. - Москва: МФД, 2011. – С. 220-221.
17. Алимгазинов К.Ш., Жылгелдинов М.Т., Чиликова Е.В., Чупров В.М. № 30. Доклад Н. Нурмакова на IV сессии КазЦИКа «Об итогах конфискации» г. Кызыл-Орда 20 декабря 1928 г.1// История Казахстана. Документы и материалы (1917–2012), Архив Президента Республики Казахстан, /. Астана: ТОО «Шанырақ Медиа», 2017. – С.75.
18. Каражанов К., Такенов А.С. Новейшая история Казахстана: Сб. документов и материалов (1917-1939) / К. Каражанов, А.С. Такенов. – А.: Санат, 1998.- 304 с.
19. Материалы Архива Центра документации новейшей истории ВКО. Ф. 200. Касымова Г.Т., Турсунбаева Т.У., Перебеева М.И., Силина Э.Н., Г.М.Каратаева Оп. 1. Д. 523. Л. 112 // Неизвестные страницы из истории Семипалатинского Прииртышья (20-30 гг. XX века). / Г.Т. Касымова, Т.У. Турсунбаева, М.И. Перебеева, Э.Н. Силина, Г.М.Каратаева, М.И. Перебеева. – Семей, 2002. - 149 с.
20. Кондрашин В.В. Голод в СССР. 1929-1934: В 3 т. Т. 1: 1929 - июль 1932: В 2 кн. Кн. 1. / В.В. Кондрашин. - М.: МФД, -2011, 333 с.
21. Из истории коллективизации в Актюбинской области [Электронн.ресурс] -2017. -URL: <https://myaktobe.kz/archives/136062> (дата обращения: 27.05.2020).
22. О переименовании Аулие-Атинского района Казахской АССР в Мирзояновский район, города и ж.-д. станции Аулие-Ата — в город и ж.-д. станцию Мирзоян. // Известия ЦИК Союза ССР и ВЦИК от 12 января 1936 г. – Москва: Газета “Известия”. -1936. 12 января. С.3-4.
23. Машинописный подлинник на бланке шифротелеграммы ЦК ВКП(б). АП РФ. Ф. 3. Оп. 30. Д. 194. Л. 107. // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы Том 2. ноябрь 1929 — декабрь 1930. –М: РОССПЭН, -2000. – С. 284-285.
24. Алимгазинов К.Ш., Жылгелдинов М.Т., Чиликова Е.В., Чупров В.М. История Казахстана. Документы и материалы (1917–2012), Архив Президента Республики Казахстан / К.Ш. Алимгазинов, М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова, В.М. Чупров. - Астана: ТОО «Шанырақ Медиа», 2017. – 320 с.
25. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. Oxford: University Press, 1986.
26. Olcott M. B. The Kazakhs. (Stanford, California, 1987).
27. Kindler R. Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan (University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2018).
28. Ohayon I. La sédentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline, Collectivisation et changement sociale (1928–1945) (CNRS, Paris, 2006).
29. Conolly V. The development of Industry in Soviet Asia // Journal of the Central Asian Society. 1941. Vol. 28. Ft. II.
30. Pianciola, N. Stalinismode frontiera: Colonnizzazione agricola, sterminio di nomadi i costruzione sociale in Asia centrale, 1905–1936. (Roma, Viella, 2009).
31. Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. – Ithaca (Cornell University Press, NY, 2018).

32. Fitzpatrick Sh. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, (Oxford University Press, 2000).
33. Werth Nicolas, *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press (October 15, 1999) and *Cannibal Island: Death in a Siberian Gulag (Human Rights and Crimes against Humanity)*, (Princeton University Press, 2007).
34. Davies R.W., Wheatcroft S. *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933 (Industrialization of Soviet Russia) (Vol 5)*, (Palgrave Macmillan, 2003).
35. Pianciola N. *Stalinismo di frontiera: Colonizzazione agricola, sterminio dei nomadi e costruzione statale in Asia centrale (1905-1936) (Media et Orientalis Europa Vol. 3) (Italian Edition)*, (Viella Libreria Editrice, 2012). - [in Italian]
36. Ellman M. *Socialist Planning*, (Cambridge University Press, 2014).
37. Norman M. Naimark, *Stalin's Genocides (Human Rights and Crimes against Humanity)* (Princeton University Press; Reprint edition, 2011).
38. Алдажұманов Қ., Абылхожин Ж. *Этноцид*, - Алматы: "Егемен Қазақстан" газеті, 1992. 30 мамыр. №1. -1 б.
39. Қазақ қалай аштыққа ұшырады: Қасіретті жылдар хаттары / Құраст. С. Әбдірайымов, И.Н. Бухонова, Е.М. Грибанова, Н.Р. Жағыпаров, В.П. Осипов.-Алматы: Қазақ университеті,- 1991.-140-141 б.,186-187 б.
40. XX ғ. 30 – жылдарындағы Қазақстандағы ашаршылықтың демографиялық зардаптары [Электрондық ресурс]. -2017. -URL: https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/9006/?sphrase_id=27394 (дата обращения: 15.05.2020).
41. Аяған Б.Ғ. Қазақстандағы 1930 жылдардағы ашаршылықтың себептері мен салдары. // «Қазақстандағы ашаршылық: халық қасіреті және тарих тағылымы»: Халықаралық ғылыми конференция материалдарының жинағы. 31 мамыр — 1 маусым 2012 жыл/ Б.Ғ. Аяғанның жалпы редакциясымен. — Астана. Мемлекет тарихы институты, 2012.- 43 б.
42. Саркенова К. 1920-1930 жылдардағы Қазақстан халқы. Ғылыми зерттеу. - Алматы, 2011. - 290 б.
43. Рудницкий О.П., Савчук А.Б. Голод 1932—1933 рр. Материалы Международной научной конференции. Киев, 20-21 ноября 2013-Национальный университет. – Киев: «Киево-Могилянская академия», 2013. 287 с.
44. Sarah Cameron.«The Hungry Steppe: Famine, Mass Violence and the Making of Soviet Kazakhstan», *The Wall Street Journal*. [Электрондық ресурс]. -2017. -URL: <https://www.wsj.com/articles/the-forgotten-soviet-famine-1541111157> (дата обращения: 10.06.2020).
45. Алдажұманов К.С. Голод 1931-1933 годов в Казахстане: проблемы истории и методологии. // История Казахстана: Иновационные концепции и периодизация как приоритет научного познания. Материалы Международной научно-практической конференции. Алматы, 18 апреля 2013 г. На казахском и русском языках. – Алматы: «Елтаным» баспасы, 2013. - С. 10.
46. Алдажұманов Қ. Ашаршылық – адамзат тарихында бұрын-соңды болмаған алапат трагедия. – Алматы: "Ана тілі" газеті, 2019. 30 мамыр. №22. 2 б.

Э. Хайтоглу, А.Ж. Архыматаева

Университет Памуккала, Денизли, Турция

Историческая интерпретация политики проводившейся в Казахстане в советско-сталинский период

Аннотация. Советская эпоха оставила глубочайший след в истории Казахстана. Это связано не только с достижениями Казахстана, но и с величайшими потерями, как следствие политики насильственной коллективизации, голода 1932-1933 гг., казарменным социализмом Ф. Голощекина, крестьянскими восстаниями, откочевкой казахов и т.д. Историографический обзор рассматриваемой проблемы демонстрирует высокую степень ее изученности, не только казахстанскими, но и зарубежными авторами, вве-

дение в научный оборот значительного комплекса новых источников. Вместе с тем, авторы сфокусировали внимание на анализе исторических материалов, посвященных описанию содержания советско-сталинской политики в Казахстане. В статье уделено внимание вопросам трансформации традиционного уклада казахского народа в условиях советской модернизации, показана социализация-советизация социально-экономических отношений казахского аула, распад традиционной социальной структуры казахского общества. Особое внимание авторы обратили на процессы насильственной коллективизации, следствием которых стала демографическая катастрофа, соединившая в себе голод, унесший жизни казахского народа и откочевка казахов за рубеж, как возможность спасения от голодной смерти. Беспрецедентный масштаб экономической модернизации сельского хозяйства обусловил не только становление индустриального Казахстана, но и привел к снижению численности казахского народа, созданию сталинских лагерей на территории Казахстана, к нарушению традиционной культуры казахского народа. Конфискация байских хозяйств привела к разрыву семейно-поколенческих связей, попытка противодействия политике советской власти отправилась в ссылку и на расстрел активных участников крестьянских восстаний.

Авторы предприняли попытку концептуального переосмысления столкновения двух разных культур, противостояния двух совершенно разных идеологий, ментальностей. Авторы полагают, что понимание основных трендов советской модернизации ее противостояние кочевой традициональности поможет понять социокультурное пространство Казахстана советско-сталинского периода. Осознание трагического опыта казахского народа, его оценка позволит конкретизировать повседневность казахского народа в условиях советских преобразований, внесет вклад в содержание программы «Рухани Жанғыру». Казахстан прошел долгий путь в составе СССР, противоречивость и неоднозначность советско-сталинской эпохи привлекала и будет привлекать современных ученых.

Ключевые слова: Советская власть; Сталинская политика; социализм; индустриализация; кампания массовой коллективизации; создание совхозов; конфискация имущества и скота зажиточных крестьян.

E. Haytoğlu, A. Zh. Arkhymatayeva
Pamukkale University, Denizli, Turkey

Justification of politics during the Soviet Stalinist era in Kazakhstan from a historical point of view

Abstract. The main aspects in historical development of the Republic of Kazakhstan were Stalin's policy in the 20 – 30s of the twentieth century which was famous as “the Great Repression”. The article was written on the basis of different researches and the historical record. It provides information on eliminating the traditional structure in Kazakhstan by the Soviet government in Stalin's time, measures to weaken the social and economic forms of the traditional agriculture of the Kazakh people, the country's industrialization policy, mass collectivization and creation of collective and State farms, the policy on confiscation of the wealthy peasants' property and challenges related to the population decline.

To establish the socialist structure based on the ideology of economy, the political structure and the culture in the Soviet time was carried out with unprecedented extent in the mentality of Kazakh society and consequences of ambiguity which have not occurred in the past. It is significant to realize general trends in the social transformations of the Eurasian multicultural space, the modernization and the culture in order to study this unique experience. The current situation analysis of the scientific knowledge requires understanding Kazakh history from a conceptual viewpoint and clarifying a number of events of selected period. Kazakhstan passed the difficult path in restructuring of a new policy, the economy and the social culture as part of the Soviet Union.

Key words: the Soviet government; Stalin's policy; socialism; industrialization; mass collectivization; creation of state farms; confiscation of property and livestock of wealthy peasants.

References

1. Lenin V.I. *Polnoye sobraniye sochineniy* [Full collection of essays] (State Publishing House of Political Literature, Volume 35, Moscow, 1958. 600 p.).

2. Stalin I.V. O zadachah hozyajstvennikov. Rech' na 1-yj Vsesoyuznoj konferencii rabotnikov socialisticheskoy promyshlennosti [About the tasks of business executives, Speech at the 1st All-Union Conference of Socialist Industry Workers] Pravda [The truth] 35(1931). [in Russian].
3. Izmozik V.S., Starkov B.A. Podlinnaya istoriya RSDRP-RKPb-VKPb: bez umolchanij i fal'sifikacij [The true history of the RSDLP - RKPb - VKPb: without defaults and falsifications] (Piter Publishing House, St. Petersburg, 2009). [in Russian].
4. Nurpeisova S., Kabulova I., Asrieva G. VI Plenum Kazahskogo kraevogo komiteta VKP(b) [VI Plenum of the Kazakh Crimean Committee VKP (b), Stenograficheskiy otchet [Verbatim report] / Edited by S. Nurpeisova, I. Kabulova, G. Asrieva and others (VTsKNA, Alma-Ata, 1936). [in Russian]. [in Russian]
5. Ayagan B.G., Kydyralina Zh.U., Auanasova A.M. 1932-1933 jyldardaǵy asharyshlyq aqıqaty [The Truth of the Famine of 1932-1933] (Litera , Almaty, 2012).
6. O direktivah po sostavleniyu pyatiletnego plana narodnogo hozyajstva [On the Directives for the Compilation of the Five-Year Plan of the National Economy], Rezolyuciya HU S»ezda VKP(B) [Resolution of the XU Congress of the CPSU (B)] KPSS V Rezoljucijah [CPSS Resolutions] (Moscow, 1970). [in Russian].
7. Polozhenie o socialisticheskom zemleustrojstve i o merah perekhoda k socialisticheskomu zemledeliyu, Prinyato Vserossijskim Central'nym Ispolnitel'nym Komitetom 14 Fevralya 1919 Goda [Regulations on socialist land management and on measures of transition to socialist agriculture, Adopted by the All-Russian Central Executive Committee on February 14, 1919], SU RSFSR 4, 43(1919). [In Russian]
8. Ob organizacii novyh (zernovyh) sovhozov. Rezolyuciya iyun'skogo (1928 g.) [On the organization of new (grain) state farms. Resolution of the June, 1928], Rezolyuciya HU S»ezda VKP(B) [Resolution of the XU Congress of the CPSU (B)] KPSS V Rezoljucijah [CPSS Resolutions] (Moscow, 1970). [in Russian].
9. O podgotovke rabotnikov po stroitel'stvu krupnyh (zernovyh) sovhozov. Postanovlenie CK VKP(b) ot 15 sentyabrya 1928g. [On the training of workers for the construction of large (grain) state farms] «Izvestiya TSK VKP(b) [News of TSK VKp(b)], 28, 10(1928). [in Russian]
10. QR UǴA Tarih jane etnologua institutytnyn qoljazba qory [National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan] Institute of History and Ethnology manuscript fund, inv. 1040, 15. [in Kazakh].
11. Tursunbaev A. Kollektivizaciya sel'skogo hozyajstva Kazahstana (1926 - iyun' 1941 gg.) [Collectivization of Agriculture in Kazakhstan, 1926 - June 1941] dokumenty i materialy [Documents and Materials], (Alma-Ata, 1967).
12. Omarbekov T. Qazaq sharýalaryn jeke menshik qojalyqtarynan aıyry júne ujymdastyry: tarih men taǵylımy [Deprivation and collectivization of Kazakh farmers from private farms: history and lessons learned], Tarih gyl. doktory. diss. avtoreferaty [Abstract of Doctor of Historical Sciences thesis]. Almaty, 1994, 35 p.
13. Stalin I. V. Sochineniya [Compositions] (State publishing house of political literature, Moscow, 1949).
14. GARF. F. 9414. Op. 1. D. 1944. L. 17-25. Kopyia [Fund 9414. Inventory-1, Case-1944, List-17-25. Copy], Tragediya sovetskoj derevni. Kollektivizaciya i raskulachivanie [The tragedy of the Soviet village] (Rosspen, Moscow, 2000). [in Russian].
15. Stalin I.V. Politicheskij otchet Central'nogo Komiteta XIV s»ezdu VKP(b). 18 dek. 1925 g. [Political Report of the Central Committee to the XIV Congress of the CPSU (B.). Dec 18 1925], Stalin I.V. Sochineniya. [Compositions] (State publishing house of political literature, Moscow, 1949). [in Russian].
16. Kondrashin V.V. Golod v SSSR. 1929-1934 [Famine in the USSR. 1929-1934] (MFD, Moscow, 2011).
17. №30. Doklad N. Nurmakova na IV sessii KazCIKA «Ob itogah konfis-kacii» g. Kzyl-Orda 20 dekabrya 1928 g.1 [No. 30. Report of N. Nurmakov at the IV session of the KazTsIK "On the results of confiscation" of Kzyl-Orda on December 20, 1928.1], Istoriya Kazahstana. Dokumenty i materialy (1917–2012) [History of Kazakhstan. Documents and materials, 1917–2012] Archive of the President of the Republic of Kazakhstan (Almaty, 2017). [in Russian]
18. Novejshaya istoriya Kazahstana: Sb. dokumentov i materialov (1917-1939) [Recent history of Kazakhstan: Collection of documents and materials (1917-1939)] (Sanat, Almaty, 1998). [in Russian].
19. Kasymova G.T., Týsýnbaeva T.Ý., Perebeeva M.I., Silina E.N., G.M.Karataeva Materialy Arhiva Tsentra dokýmentatsii noveishei istorii VKO. Fond. 200. Opis. 1. Delo. 523. List. [Materials of the Archive of the Center for Documentation of the Contemporary History of the East Kazakhstan region. Fund. 200. Inventory. 1. Case.

523. Page. 112], Neizvestnye stranitsy iz istorii Semipalatinskogo Priirtys'ha (20-30 gg. XX veka) [Unknown pages from the history of the Semipalatinsk Irtysh region, 1920-1930s] (Semey,2002). [in Russian].
20. Kondrashin, V.V. Golod v SSSR. 1929-1934 [Famine in the USSR.1929-1934] (MFD, Moscow, 2011).
21. Iz istorii kollektivizatsii v Aktyubinskoj oblasti [From the history of collectivization in the Aktobe region] Available at: <https://myaktobe.kz/archives/136062> [In Russian] (Accessed: 27.05.2020). [in Russian].
22. Pereimenovaniı Auliye-Atinskogo rayona Kazakhskoy ASSR v Mirzoyanovskiy rayon, goroda i stantsii Auliye-Ata v gorod i stantsiyu Mirzoyan [About renaming the Aulie-Ata region of the Kazakh ASSR into Mirzoyanovskiy region, city and railway. Aulie-Ata station - to the city and railway station Mirzoyan] Izvestiya TSK VKP(b) [News TSK VKP(b)] (Moscow, 1936). [in Russian].
23. Mashinopisnyj podlinnik na blanke shifrotelegrammy CK VKP(b) [Type written original on the form of a cipher telegram of the Central Committee of the CPSU (b)] State Archives of the Russian Federation: Fund 3. Inventory 30. Case. 194. p.107.) // Tragediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivanie. Dokumenty i materialy [The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dispossession] Documents and Materials Volume 2. November 1929 - December 1930. (Rosspen, Moscow, 2000). [in Russian].
24. Arhiv Prezidenta Respubliki Kazahstan [Archive of the President of the Republic of Kazakhstan] (Almaty, 2017). [in Russian].
25. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. (University Press, Oxford, 1986).
26. Olcott M. B. The Kazakhs. (Stanford, California, 1987).
27. Kindler R. Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan (University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2018).
28. Ohayon I. La sédentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline, Collectivisation et changement sociale (1928–1945) (CNRS, Paris, 2006).
29. Conolly V. The development of Industry in Soviet Asia, Journal of the Central Asian Society. 1941.
30. Pianciola, N. Stalinismode frontiera: Colonnizzazione agricola, sterminio di nomadi i costruzione soziale in Asia centrale, 1905–1936. (Viella,Roma, 2009).
31. Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. – Ithaca (Cornell University Press, New-York, 2018).
32. Fitzpatrick Sh. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s (Oxford University Press,2000).
33. Werth Nicolas, The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression, Harvard University Press (October 15, 1999) and Cannibal Island: Death in a Siberian Gulag (Human Rights and Crimes against Humanity) (Princeton University Press, 2007).
34. Davies R.W., Wheatcroft S. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933 (Industrialization of Soviet Russia) (Vol 5) (Palgrave Macmillan, 2004).
35. Pianciola N. Stalinismo di frontiera: Colonizzazione agricola, sterminio dei nomadi e costruzione statale in Asia centrale (1905-1936) (Media et Orientalis Europa Vol. 3) (Viella Libreria Editrice, 2012) - [in Italian]
36. Ellman M. Socialist Planning, (Cambridge University Press, 2014).
37. Norman M. Naimark, Stalin's Genocides (Human Rights and Crimes against Humanity) (Princeton University Press, 2011).
38. Aldazhumanov K. Abylkhodzhin J. Ethnocid [Ethnocide] Egemen Kazakhstan [Independent Kazakhstan] 1(1) 1992.
39. C. Abdraimov, E.M. Gribanova, N.R. Zhagyyparov, V.P. Osipov Qazaq qalası ashtyqqa ushyrady: Qasiretti jylдар hattary [How the Kazakhs starved: Letters of tragic years] (Kazakh University, Almaty, 1991).
40. XX ғ. 30 – jıldaryndaғы Qazaqstandaғы ashарshylyqtyń demografıalyq zardaptary [XX century. Demographic consequences of famine in Kazakhstan in the 30] Available at: https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/9006/?sphrase_id=27394. [in Kazakh] (Accessed: 15.05.2020).
41. Ayagan B. Qazaqstandaғы 1930 jıldardaғы ashарshylyqtyń sebepteri men saldary [Famine in Kazakhstan in 1930th : Cause and Consequences] «Qazaqstandaғы ashарshylyq: halyq qasireti jáne tarıh taғыlymy»: Halyqaralyq ғылымı konferentsıa materialдарыnyń jınaғы [Hunger in Kazakhstan: the tragedy of the people and the lessons of history», Proceedings of the International Scientific Conference], Institute of State History, Astana, May 31 - June 1, 43 p.

42. Sarkenova K. 1920-1930 жылдардағы Қазақстан халқы [The population of Kazakhstan in 1920-1930] (Almaty, 2011).
43. Rudnitsky O. P., Savchuk A. B. Golod 1932—1933 rr. v Ukraïni. [Famine of 1932-1933 in Ukraine], Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii [Materials of the International Scientific Conference], Kiev, 20-21 nojabrja 2013 [Kyiv, November 20-21, 2013], (Kievo-Mogiljanskaja akademija, Kiev, 2013).
44. Sarah Cameron. «The Hungry Steppe: Famine, Mass Violence and the Making of Soviet Kazakhstan», The Wall Street Journal. Available at: <https://www.wsj.com/articles/the-forgotten-soviet-famine-1541111157> (accessed: 10.06.2020).
45. Aldazhumanov K. Golod 1931-1933 godov v Kazahstane: problemy istorii i metodologii [The famine of 1931-1933 in Kazakhstan: problems of history and methodology], Istorija Kazahstana: Inovacionnye koncepcii i periodizacija kak prioritet nauchnogo poznanija [History of Kazakhstan: Innovative concepts and periodization as a priority of scientific knowledge], Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii [Materials of The International Scientific-Practical Conference] (Almaty, 2013). [in Russian].
46. Aldazhumanov K. Asharshylyq – adamzat tarıhynda bұryn-sońdy bolmaǵan alapat tragedıa [The famine is the greatest tragedy in human history] Ana Tili [Native language], 22, 2(2019).

Авторлар туралы мәлімет:

Ерджан Хайтоғлу – Памуккале университеті Ғылым және әдебиет факультетінің профессоры, Ататүрік қағидалары мен революция тарихын зерттеу және қолдану директоры, Түркия Мемлекет Тарихы кафедрасының меңгерушісі, Денизли, Түркия.

Архыматаева Айнура Жақсылыққызы – корреспонденция үшін автор, тарих магистрі. Памуккале Университеті, Қоғамдық ғылымдар институты Ph.D. докторанты, Денизли, Түркия.

Ercan Haytoǵlu – Professor of History at the Faculty of Arts and Sciences, Pamukkale University, Director of the Center for Research and Application of Atatürk's Principles and History of Revolution, Head of the Department of History of the State of Turkey, Denizli, Turkey, Turkey, Denizli.

Arkhymatayeva Ainur – corresponding author, Master of history. Pamukkale University, Ph.D. student of the Institute of Social Sciences, Turkey, Denizli.